

РЕЦЕНЗІЇ, ПОДІЇ, ОГЛЯДИ

Оксана **Маланук-Рибак**

доктор історичних наук, професор
кафедри історії і теорії мистецтва
Львівської національної академії мистецтв

Рецензія на книгу Голика Романа Йосиповича «Культурна пам'ять і Східна Європа: писемна культура та формування суспільних уявлень в Галичині»

© Рибак О., 2017

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1068954>

У гуманітарних науках щоразу з'являються нові, варті уваги дослідження, присвячені вивченню пам'яті. Спочатку йшлося про з'ясування проявів індивідуальної пам'яті в історичному контексті, згодом розпочалося вивчення культурної пам'яті поколінь. Змінювався не лише предмет вивчення, а й наміри. Пам'ять потрактовано як інструмент збереження культурної спадщини, передавання майбутнім поколінням важливої інформації про минуле, як засіб формування культурної та національної ідентичності, зрештою також як інструмент маніпуляції. Варто додати: явища культурної та історичної пам'яті в системі теорії колективної пам'яті стали об'єктом поглибленого вивчення насамперед у західній історіографії.

Серед численних праць можна виокремити ті, автори яких керуються світоглядними настановами – одна частина дослідників стверджує, що сучасне визначає наше розуміння і трактування минулого, а інша – переконує, що минуле неминуче впливає на наше сьогодення, а тому людська пам'ять про минуле є потужним чинником формування сьогодення. І хоча дослідження про культурну та історичну пам'ять сформувався в межах історії, згодом виникла потреба розмежувати пам'ять та історію (П. Нора). Складність суспільних і культур-

них процесів модерного суспільства (індустріалізація, урбанізація), радикальні соціальні зміни зумовили проблеми щодо трактування минулого; зникло цілісне розуміння минулого лише засобами історичних досліджень. Неминуче прийшло усвідомлення того, що історія є лише однією з версій минулого і, відповідно, більше уваги почали приділяти національній культурній спадщині, що допомагала творити колективну національну ідентичність.

Поняття культурної та історичної пам'яті є продуктом на-самперед ХХ ст., часу, коли дослідники, аналізуючи історичні події та намагаючись реконструювати історію, почали використовувати не лише традиційні історичні писемні пам'ятки, а й наративні джерела, неофіційні документи, предмети побуту та ін. Велику роль у цих змінах відіграли представники школи «Анналів» та їхні наступники.

Феномен колективної пам'яті вивчали дослідники Моріс Хальбвакс і Абу Варбург, праці яких стали основою для сучасних досліджень колективної пам'яті. Найвідомішими сьогодні є імена Яна та Алейди Ассман, які створили концепцію культурної пам'яті. Я.Ассман розрізняє колективну пам'ять, що ґрунтується на повсякденній комунікації, та колективну пам'ять, яка спирається на переважно символічне трактування минулого. З цього постає різниця між повсякденною комунікативною пам'яттю та культурною. Культурна пам'ять формується століттями. Її характеризує високий ступінь формалізації, і виникає вона в полі церемоніальної комунікації. «Пунктами фіксування», або «об'єктованими формами» культурної пам'яті, Я.Ассман вважає тексти, зображення, монументальні споруди, написи та зображення на них. До неї ж можна зарахувати ритуали та сакральні дії як інституалізовані форми комунікації, які, будучи «фігурами спогадів», ніби підносяться над часом.

Культурна пам'ять – колективний феномен, але колективні спогади аж ніяк не є простою сумою індивідуальних спогадів. Культурну пам'ять варто розглядати як безперервний процес, у якому будь-яка культура, будь-яке суспільство або суспільна група формує і стабілізує свою ідентичність за допомогою реконструкції власного минулого. Власне пам'ять можна розглядати як колективний соціальний феномен, конче потрібний для життя та виживання

соціуму, бо вона є тим спільним, що творить суспільство як таке, закладаючи підвалини його ідентичності.

Історичний позитивізм ґрунтується на відокремленні історичного від міфологічного та розрізняє елементи, які зберігають минуле, і ті, що формують сучасне, натомість завдання «історії пам'яті» полягає саме в тому, щоби власне аналізувати міфологічні елементи традиції, з'ясувати їхні явні та приховані сенси.

Вивчаючи культурну пам'ять, важливо постійно мати на увазі відмінність між історією та міфом, між «чистими фактами» та егоцентризмом міфотворчої пам'яті. Часто міфологічна частина історії не має нічого спільного з її фактичною суттю. Таким чином історичне вивчення подій і вивчення спогадів про них є різними полями дослідження.

Монографія Романа Голика «Культурна пам'ять і Східна Європа: писемна культура та формування суспільних уявлень в Галичині» безумовно заслуговує на увагу, обговорення, популяризацію і в середовищі відносно вузької спільноти науковців-істориків, культурологів, і широкого загалу. Автор поставив перед собою складні та амбітні завдання показати різноманітні шляхи формування і поширення уявлень, ідей, міфів, образів, норм і стереотипів у культурній спадщині Східної Європи, зокрема Галичини, упродовж ХІХ – ХХІ ст. Але це лише частина задуманого. Окрім того, автор поставив своїм науковим завданням «вибудувати» певну синтезу, показати змістову єдність між культурною пам'яттю, культурою письма, культурними практиками читання і суспільними уявленнями в Галичині.

Роман Голик захистив монографію як докторську дисертацію, отже, формальні академічні приписи добре витримані. Щодо загальної структури дослідження варто висловити певні застереження. Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Саме такий поділ не викликає застережень. Натомість розподіл матеріалу за розділами, на мою думку, не згармонізований. Другий («Теоретико-методологічні засади проблематики») і третій («Культурна пам'ять: світовий, європейський та національний вимір») розділи надмірно перевантажені інформацією, непропорційно великими історичними екскурсами, які дуже віддалено «працюють» на різнобічне розкриття задекларованої теми. Так, наприклад, історія

письма в масштабі основних світових культур є добре викладеним реферативним нарисом, який дуже опосередковано стосується історії письма в українській культурі. Відповідно, останній, четвертий розділ («Трансформації суспільних уявлень про Галичину в культурно-писемному контексті Східної Європи») за змістом є основним у дослідженні та вимагав би чи не найбільшої уваги, а також інтелектуальних зусиль автора. Але параграфи цього розділу занадто стислі та лаконічні (хоча лаконічність загалом і непогана риса історичного дослідження), що натомість привело до певної ескізності наукового аналізу.

Очевидно, що західна література була потужною інспірацією дослідження нашого автора. Історіографічний огляд, з'ясування історіософських і методологічних засад дослідження засвідчують різнобічну ерудицію науковця, вміння працювати з найрізноманітнішою літературою, аналітичний склад розуму, зрештою, велику наукову працездатність. У історіографічному огляді згадано надзвичайно велику кількість дослідників історії та культури Галичини, практично впродовж всієї її історії, починаючи від Середньовіччя і закінчуючи нашими днями. Закрався сумнів, чи всі ці науковці у своїх роботах зверталися до проблем культурної пам'яті, суспільних уявлень у Галичині. Хоча, без сумніву, кожна з наведених розвідок так чи інакше допомагає реконструювати історичний і культурний контекст.

Окремо варто наголосити на високій культурі наукового тексту Романа Йосиповича. У монографії використано значну кількість термінів, означень для з'ясування суті та основних рис колективної пам'яті й колективних уявлень про Галичину як про край, національні спільноти з характерними особливостями, а також як про політичну, культурну, ментальну одність (чи множинність). Маємо підставу говорити про справжню наукову інтелігентність. Текст науковий, з вивіреною пропозицією «науковості» та «доступності», повністю позбавлений такого популярного сьогодні жонглювання термінами, лінгвістичними та поняттєвими кліше.

Подаючи історію розвитку письма та читання, автор виявив енциклопедичну обізнаність, продемонстрував вміння глибше вникнути в тему, застосовуючи різні методи. Досліджуючи історію читання в Галичині, автор зосередив увагу на конкретних особистостях з їхніми репрезентативними вибірками

книжок. Цей матеріал можна б доповнити відповідними відомостями з інших інституцій (видавництв, редакцій часописів, бібліотек, шкіл), що показало би всебічно історію читання.

Варто беззаперечно погодитися з думкою автора про те, що найчастіше поняття/концепт Галичина як міфологему асоціюють з австрійським періодом. «Кожен з міфів Галичини, – за словами дослідника, – є своєрідною «пірамідою» зі своєю власною архітектурою, і дзеркалом тої епохи, в яку її створили». Кожне покоління будувало свою міфологію, опираючись на давнішу традицію, але за власним ідеологічним проектом. Автор цілком слушно розглядає трансформацію суспільних уявлень про Галичину в контексті конкретних історичних періодів. Зокрема, вдало характеризує образ «Прото-Галичини» у культурі середньовіччя та ранньомодерної доби, у культурі ХІХ – початку ХХ ст., у міжвоєнний період і в роки Другої світової війни. Окремо проаналізовано образ Галичини в радянський період, у культурі еміграційних спільнот, а також у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Характеристики образу/міфу Галичини в кожен із цих періодів автор подав максимально виважено, упізнано, вправно балансує між об'єктивністю, безсторонністю та суб'єктивністю і власною психологічною «зануреністю» у ментальність галицької спільноти, її сформовану окремішність.

Водночас, деякі часткові питання випали з поля зору дослідника або були незаслужено маргіналізовані. Наприклад, українська етнопсихологія має і численні наукові напрацювання, і достатньо помітну історію досліджень. Роботи В.Яніва «Нариси з історії української етнопсихології» (перевидані в Україні 2013 р.), М.Шлемкевича «Загублена українська людина» (1954 р.), «Галичанство» (1956 р.) залишилися непоміченими й невикористаними. Окрім «загального» міфу/образу Галичини, були й часткові. Зокрема, значно більшої уваги заслуговує процес конструювання образу/міфу. Варто було хоча б згадати про конструювання культу/міфу, наприклад Т.Шевченка, М.Шашкевича (Олександр Кульчицький. Культ Маркіяна Шашкевича як психосоціальна проблема. У перспективі монографії Степана Шаха // Наукові записки УВУ. Ч. 7. Мюнхен, 1963), чи І.Франка.

Дослідження Романа Голика з'ясовує багато питань, які не були в полі зору дослідників. Водночас монографія спонукає до пошуку відповідей на численні запитання про глибинні про-

цеси конструкції/деконструкції міфу, про причини історично довгих і нетривалих міфів, про життя міфів не лише в текстах, а й у візуальних практиках. Без сумніву, кожен сюжет, що стосується суспільних уявлень про Галичину (починаючи від середньовіччя і закінчуючи кінцем ХХ – початком ХХІ ст.) можна і варто розгорнути в повноцінне окреме дослідження. Науковий потенціал автора дозволяє це зробити. Тому переконана, що попереду ще не одна книжка цього талановитого дослідника.

Монографія засвідчує високий науковий рівень і щодо пошуку та систематизації фактологічного матеріалу, і щодо його наукового аналізу. Висновки підтверджуються широким методологічним і методичним інструментарієм, передусім – повнотою історіографічного та джерелознавчого аналізу, широтою джерельної бази дослідження, науково-критичним аналізом еволюційного розвитку писемної культури та суспільних уявлень у Галичині.

Культурна пам'ять є не просто архівом фактів минулого, це насамперед безперервне функціонування уяви. Істинність спогадів/пам'яті визначається тією самою ідентичністю, яка формується культурною пам'яттю, бо будь-яке суспільство є тим, що воно саме про себе пам'ятає, і ця істинність зумовлена його історією, але не тією, яка «була», а тією, яка зберігається і розвивається в культурній пам'яті. Культурну пам'ять можна трактувати як форму трансляції і актуалізації культурних сенсів. Традиційно пам'ять «зберігалася» у рукописах/текстах, скульптурах, будівлях і т.п. Сьогодні ситуація радикально змінюється. Світ стає нестійким і непередбачуваним, щораз більше віртуальним завдяки новим технологіям. Іноді він здається нереальним. Наші переживання, емоції, дії «перетікають» у віртуальний простір і зберігаються там. Відповідно, у перспективі будуть істотно змінюватися підходи до вивчення культурної пам'яті. Пріоритетність здобуватиме конструктивістський підхід. Технології дадуть можливості конструювати минуле, сучасне та майбутнє. На ці нові процеси теж варто звернути увагу історикам, культурологам, соціологам. Як було сказано, книга Романа Голика дає надійну базу для розгортання таких студій.